

DR. H. TÓTH ISTVÁN

egyetemi docens

Károly Egyetem Filozófiai Fakultása

Prága

A magyar igekötők az anyanyelv-pedagógiai folyamatokban (Hozzájárulás a tanítás és a tanulás szervezéséhez)

Rendkívül gazdag az igekötőkről való tudásunk. Nincs hiány a változatos felfogású meghatározásokban, akad belőlük bőségesen a vonatkozó szakirodalomban. Régóta és meggyőzően bizonyított az eredetük. Kiváltképpen a helyesírás-tanítás, újabb időkben a szöveg-vizsgálat, közelebbről a bekezdésnyi szövegművek elemzésének általánosabbá válása állította az érdeklődés középpontjába az igekötőket. Amikor szövegek elemzésével foglalkozunk, akkor feltétlenül mutassunk rá az igekötő jelentésárnyaló szerepére, tömörítő erejére! Ennek az eljárásunknak a pozitív hatásával szembesülhetünk a szövegértés tanításakor, a szövegértelmezéssel kapcsolatos felkészültségek fejlesztésekor.

„A magyar nyelv értelmező szótára” így határozza meg az igekötőt: „Az igéhez járuló, határozószóbból lett, néha képző értékű elem, amely az igével kifejezett cselekvés, történés irányát vagy állapotát jelöli meg, s az ige eredeti jelentését kisebb-nagyobb mértékben módosítja (pl. *be-*; *ki-*; *meg-*); általában az ige előtt, meghatározott mondattani helyzetben pedig az ige után áll.”

„Az igekötő (praefixum verbale) igéhez, igenévhez vagy más, igéből képzett névszóhoz kapcsolódó, annak jelentését a határozószókra emlékeztetően módosító szó” – írja „A magyar nyelv könyve” (BOKOR, 2004). Ez a kötet a magyar igekötőknek igen gazdag gyűjteményét közli, jelesül: *abba, agyon, alá, által, alul, át, átal, be, bele, benn, egybe, együtt, el, elé, ellen, elő, előre, fel, félbe, félre, felül, fenn, hátra, haza, hozzá, ide, itt, keresztül, ketté, ki, kinn, körül, közbe, közé, közre, közzé, külön, le, meg, mellé, neki, oda, ott, össze, rá, széjjel, szembe, szerte, szét, tele, tova, tovább, tönkre, túl, újra, utána, végbe, végig, végre, vissza*.

Az egyik – tiszteletre méltó, hagyományos szemléletű – nyelvtankönyvünk meghatározása szerint „Az igekötő olyan szó, amely igéhez kapcsolódva módosítja vagy megváltoztatja annak jelentését” (SZENDE, 1994). Leggyakoribb igekötőknek ezeket nevezi meg: *be, bele, el, fel, (fő)l, ki, le, meg, össze, végig, vissza*. Megemlíti, hogy az igekötők rokonságban vannak a valóságos határozószókkal és a névutókkal, mivel általában ragos névszóbból lettek; kitér annak hangsúlyozására, hogy számos határozószót és névutót igekötőként is felhasznál a magyar nyelv, például: *felül, fenn, ide, külön, oda, tovább, végre* stb., de jelentősek még ezek is: *alá, át, ellen, keresztül, körül, mellé, túl, végig*.

„Az igekötő az ige, illetőleg az igéből képzett névszó, valamint az igenév jelentését módosító szó. A magyar nyelv gyakoribb igekötői: *abba, alá, át, be, el, elő, fel, hátra, ide, ki, közbe, le, meg, neki, oda, össze, rá, szét, túl, utol, végig* stb. Az igekötővel ellátott szavakat sajátosan viselkedő összetett szavaknak tekintjük” – olvasható a „Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés” program „Magyar nyelv – 8.” című könyvében (H. TÓTH, 1997).

A „Magyar grammatika” szerint az igekötő olyan – a határozószókkal rokon – viszonyzó szó, amely tipikusan igéhez (esetleg igei természetű szóhoz, igenévhez, deverbális főnévhez)

kapcsolódik, s elsősorban lexikai-szemantikai szerepű nyelvelem, az igék jelentésének módosítására, megváltoztatására szolgál (BALOGH, 2000). Ezt igazolják az ír – *megír* – *átír* változatai is. Emellett megváltoztatja az ige szintaktikai környezetét is, tehát jelentésváltoztató szerepe szintaktikai következményekkel is járhat, például dönt vmiről – *eldönt* vmit.

Az igének, illetőleg az igével alkotott állítmányi szerkezetnek döntő szerepe van a nyelvi kapcsolatteremtés kialakításában, a mondat megalkotásában. Ehhez sokféleképpen járulnak hozzá maguk az igekötők is, mivel kifejezhetik

- a) a mozgás irányát:
 - megy – *kimegy*,
 - ugrik – *leugrik* stb., vagy
- b) a cselekvés/történés befejezettségét:
 - szánt – *felszánt*,
 - érik – *megérik* stb., továbbá
- c) a kezdést:
 - gyújt – *felgyújt*, hallgat – *elhallgat* stb.,
- d) a tartósságot:
 - álmodozik – *elálmodozik*, beszélget – *elbeszélget* stb.

Az igekötők a képzőkhöz hasonlóan új jelentésárnyalatot is kölcsönözhetnek az igéknek, vagy akár meg is változtathatják az ige jelentését: *kimos*, *elmos*, *le mos*, *megmos*, *felmos* stb.

Az idegen nyelve(ke)t tanulóknak nyilvánvaló, hogy az igekötő módosíthatja az ige aspektusát, hiszen az olvas – *elolvas* – *beolvas* – *felolvas* – *átolvas* – *kiolvas* – *leolvas* – *megolvas* – *ráolvas*; terem – *megterem* és hasonló párok esetében a be nem fejezettség/inperfektség – befejezettség/perfektség közötti különbség hordozója éppen az igekötő.

Nyelvpedagógiai szempontból kétségtelenül a legfontosabb a terminus technicus tisztázása, azaz: mit jelent az *igekötő* nyelvtani kifejezés? „Az *igekötő* annyi mint *igét kötő* szó, *igét megkötő* szó, *igét magáéhoz kötő határozószó*” – rögzíti egy, a nemzedékek nyelvtanulását vezérlő kézikönyv (HERNÁDI, 1970). Általános tapasztalat, hogy amikor a hatodik évfolyamon rendszerező és elmélyítő szándékkal foglalkozunk az igekötő problémájával, addigra rendelkeznek a tanulók olyan ismeretkerettel és tájékozottsággal, hogy rugalmasan bővíthetjük a tudástartalmaikat:

- a) Hogyan változik meg az ige jelentése, ha igekötő járul hozzá?
- b) Miféle jelentésváltozatai figyelhetők meg az igének, ha az igekötő az ige előtt áll, ha elválik tőle, vagy amikor az úgynevezett közbeékeléses szerkezetben jelenik meg?
- c) Melyek azok a szabályok, amelyek mentén biztonságosan írhatjuk az igekötős igéket?

Lássuk az igekötőkkel összefüggő, gyakorta előforduló *nyelvtörténeti tudnivalókat!*

Az obi-ugor nyelvek gazdag igekötőrendszeréből következtethetünk arra, hogy meglehettek már az ugor alapnyelvekben azok a szerkezeti előzmények, amelyek nyomán kialakulhattak az igekötők az ugor nyelvekben, így a magyarban is. Ezért formálódhatott ki az a nézet, miszerint az igekötő-kategória a magyar nyelv önálló életében jöhetett létre.

Az igekötő tipikusan igéhez (igenévhez) kapcsolódik, mégpedig azért, mert az igekötők szófajába tartozó szavak olyan határozószókból keletkeztek, amelyek igék határozói bővítményei voltak. A nyelvtörténeti kutatások adatai szerint az ősmagyar kor végén, illetve a korai ómagyar kor folyamán váltak igekötővé a térnek hat különböző, egymással párosával ellentétben álló helyet, illetőleg irányt kifejező *ki, lē, mēgē, elē, belē, fēlé* lativusragos határozószókból *a legrégibb magyar igekötők: a ki, lē, mēg, el, be, fēl*. A két legrégibb magyar igekötőnek – funkciójuk alapján – a *mēg* és az *el* bizonyul (D. MÁTAI, 1991).

További kutatások igazolják, hogy a *mēgē, elē, fēlé, belē* lativusragjának redukciója mellett a *kí, lé, bé* lativusragjának megrövidülése is lezajlott a kései ómagyar kor előtt. A hosszú magánhangzóval végződő *bē* hangalakú igekötő egyes magyar nyelvjárásokban ma is él.

A kései ómagyar korban az igekötő-állományt a határozószók igekötővé válása bővítette. Az újabb igekötők közül az *alá, elé, által, egybe, össze, körül, felül, közbe* hármas szófajúságot (= igekötő, névutó, határozószó), míg mások, például a *reá, belé, hozzá, neki, vissza, hátra, haza, oda, ide* kettős szófajúságot mutatnak, ugyanis az utóbbiak névutóként nem élnek (D. MÁTAI, 1992).

Az itt vázolt és a későbbi fejlődésű igekötők egyértelműen a magyar nyelv önálló alakulatainak tekinthetők. Azt – a fentiek figyelembevételével – mindenképpen láthatjuk, hogy az ősmagyar kor végén, az ómagyar kor elejére kialakult igekötők elemkészletének gazdagodásáról beszélhetünk, mert valójában egyes igekötőink korábban is kialakulhattak. Az igekötők történetével kapcsolatban ez a folyamat azóta sem zárult le, hiszen ma is keletkeznek igekötők, sőt vannak olyanok is, amelyek éppen napjainkban vannak keletkezében (VÖRÖS, 2003).

Az igekötőkkel kapcsolatos nyelvtörténeti kitekintés nemcsak a tanítói, tanári felkészültséget kívánta erősíteni – az ismétlés szándékával –, hanem bátorítást szándékozott adni a tanulók nyelvtörténeti tájékozottságának a biztosításához is, hiszen elodázhatatlan a nyolcadik évfolyamon, amikor a nyelv életével már érettebb fővel foglalkoznak a diákok, hogy ne adjunk a kezükbe korai nyelvemlékeinket, amelyekben közös nekibuzdulással vizsgálhatják a magyar igekötők megjelenését, formálódását.

A magyar igekötőkkel foglalkozván, megkerülhetetlenül szembetalálkozunk a *helyesírásuk* kérdéseivel is. Az igekötős igéket „*A magyar helyesírás szabályai*”-nak tizenegyedik kiadása sajátosan viselkedő összetett szavaknak nevezi. Ezért is érdemes jelentékeny figyelmet a helyesírásuk.

a) Az *elől álló igekötő* helyesírásáról azt kell tudnunk, ha az igekötő közvetlenül a saját igéje vagy igeneve előtt áll, akkor egybeírjuk vele: *átad, kiállítani, megadó, szembenézve, eltartás stb.*

b) Az *elválo igekötő* helyesírása sem okozhat gondot, hiszen ha az igekötő a saját igéje vagy igeneve után áll, különírjuk tőle: *nem adta oda, írd meg a levelet, nem nézve le (= nem vetve meg) a véleményét stb.*

c) A *közbeékeléses forma* helyesírásának lényege, ha az igekötő és a hozzátartozó ige vagy igenév között más szó/szavak áll(nak), akkor az igekötő megmarad külön szónak: *el is menne, le ne jöjj, közre kell adni, föl sem véve, a meg nem értés okozta stb.*

d) Az igekötőnek *az igével vagy igenévvel való egybeírása*, illetőleg *különírása* jelentésbeli különbségre utal: *megvan öt kiló is, meg van töltve a fegyvere, beleszerettem Laciba, bele szeretett volna szólni stb.*

e) A megismételt igekötők közé kötőjelet kell tennünk, és így írjuk egybe az igével vagy az igenévvvel: ki-kinéz, fel-felbukkanó, meg-megállva, vissza-visszatérés stb.

f) Az ellentétes jelentésű igekötőket kötőjellel kapcsoljuk össze, és különírjuk őket az igétől vagy az igenévtől: ki-be járkál az életemben, a nyugtalanságtól le-föl sétál a folyosón, előre-hátra pillantva indult, le-föl járkálás stb.

g) Az igekötőül használt határozószókat külön írjuk, ha a határozószói szerepüket hangsúlyozzuk: abba tette, amiben korábban volt – abbahagyta; fenn/fönn maradt éjfélig – fenn/fönnmarad a híre; ide jött, nem Tamáshoz – idejött hozzám stb.

h) A személyes névmási szerepű, az igekötővel azonos határozószókat is különírjuk mind az igétől, mind az igenévtől: mindig csak rá (= őrá) gondolok – jólesik rá gondolnom; hozzá (= őhozá) ment vendégségbe, nem hozzám – hozzájárulok, hogy megtudják a titkomat; mindig rád (= terád) emlékezem – ráemlékezés stb.

Az eddigiekben közöltek tanítását-tanulását segítő, a *gyakorlást* könnyítendő írtam-szerkesztettem egy többnyelvű feladatgyűjteményt a magyar mint idegen nyelv tanításához (H. TÓTH, 2005), ebből szemezgetek a továbbiakban. Követendő tanácsnak tartom a következőt: akkor járunk el különösen jótékonyan és hatékonyan a kompetenciákat fejlesztendő, ha következetesen törekszünk a szöveg különböző szintjeinek (= mondat, bekezdés stb.) a megszerkesztésére is.

Növelhetjük tanítványaink anyanyelv- és idegennyelv-használati önállóságát az igekötőkkel összefüggésben akképpen is, ha egy- és/vagy többnyelvű szótárral munkáltatjuk őket, amikor erősítjük a jártasságukat mind az anyanyelvükben, mind a tanulandó idegen nyelvben.

A tudásuk elmélyítését szolgáljuk, kétségtelenül, a célnyelvi közegből való reáliák, például úrlapok, prospektusok, jegyfajták stb. (POÓR, 2001) alkalmaztatásával, amikor a magyar igekötős igék felhasználását várjuk el tőlük játékosnak tűnő, ám mindenképpen hasznos teendők elvégzésétekor.

1. Szerkesszünk igekötős igéket! Írjunk egy-egy mondatot az igekötős igékkel!

- el, fel, meg, össze;
- birkózik, facsarodik, lát, roppan, ül, vonul

Elsősorban a szóalkotással kell megbirkóznunk a diákoknak, ezután mondatokba foglaltatjuk az általuk szerkesztett igekötős igéket. Akkor járunk el jelentékeny eredménnyel, ha a legváltózatossabb jelentésű igekötős igéket sikerül előhívunk a tanulókból. Ügyeljünk arra, hogy tagadó és tiltó mondatok is szülessenek, ezek mellett – a beszélő szándéka, a beszédhelyzet szerint – változatos mondatokba építve mutassák be a gyermekek az igekötős igéket! Növelhetjük az alkotókedvet, ha a legötletesebb, a legtanulságosabb mondategységeket le is írjuk az osztállyal. Élhetünk az úgynevezett *hibamegelőző/előkészített tollbamondás* eljárással. Ennek célja az esetleges helyesírási hibák megelőzése, ezért diktálás előtt gondosan elemezzük a tanulók közreműködésével a diktátumot a szó, a szókapcsolatok, valamint a mondat, esetleg a bekezdés szintjén is. Kerestessük meg a diákokkal a korpuszban a szükséges helyesírási jelenséget, idézzük fel a vonatkozó szabályt, esetleg szabályokat, majd mondjuk tollba az így közösen elemzett szöveget. Ez a forma feltétlenül segíti az aktuális nyelvi, helyesírási jelenség(ek), szabály(ok), tudnivaló(k) elmélyítését, jobbik esetben rögzítését. Amennyiben szükséges, feltétlenül végezzük el a gondot okozó szó, illetőleg kifejezés értelmezését. Ez is segítheti a sikeresebb helyesírást.

2. Hogyan alakul a szórend, ha az igekötős ige felszólító módú lesz?

- a) el, fel, ki, meg;
- b) ad, hoz, mond, múlt, tesz

Ez a gyakorlat igen egyszerűnek látszódik, ám annál több ismétlési, elemzési, szerkesztési, értelmezési lehetőséget kínál mindannyiunknak: pedagógusnak és diáknak egyaránt. Játsszunk valamennyi, az *a)* és *b)* pontban megadott elemmel, vagyis igekötővel és igével! Azonnal egyértelmű lesz, melyik elváló igekötős ige felel meg az alapvető nyelvi normáknak, például: értelmes-e, a beszédben használatos-e valamennyi igekötős igealak, amit megszerkeszthetünk a példatár alapján? Érvényesítsük az általános (= alanyi) és a határozott (= tárgyas) igeragozással kapcsolatos nyelvtani ismereteket és helyesírási tudnivalókat! Változatossá tehetjük az átalakítási folyamatokat, ha elől álló igekötős igealakok szerkesztésére is készítjük a növendékeket – ekkor differenciálhatunk a képességek és a tanulási motivációk mentén.

3. Fejtsük ki helyesírási szempontból, hogy mi történik, ha az igekötő és az ige között más szó áll!

- a) el, fel, ki, meg;
- b) is, nem, se, sem;
- c) ad, bujdosik, rezzen, vesz

Egyéni és/vagy páros munkában is tevékenykedtethetjük a diákokat jelen esetben, amikor azt várjuk el tőlük, hogy minden – a fentiek alapján létrehozható – értelmes közbeékeléses igealakot jegyezzenek le, majd szerkesszék meg a vonatkozó helyesírási tudnivalót egyrészt az ismereteik, másrészt a tapasztalataik mentén. Dúsíthatjuk a teendők körét a mondatalkotással kapcsolatban olyan feladattal, amikor összetett mondatokat várunk el a tanulóktól, vagy egy adott irodalmi szemelvényt összefüggésben kell mondategységeket szerkeszteniük. Ha az utóbbit tesszük, akkor célu tűzhetjük, például a „Toldi” aktuális ismétlését.

4. Alkossunk igekötős igéket, majd soroljuk be őket a megfelelő csoportba!

- a) el, ki, meg + lát;
- b) fel, ki, össze + megy;
- c) át, be, szét + mos

Az igekötő		
megjelöli a cselekvés irányát	befejezté teszi a cselekvést	megváltoztatja az ige alapjelentését

Nyilvánvaló, hogy nem is annyira egyszerű és könnyű ez a feladat, de szükség van rá mind a gondolkodás, mind a rendszerezés fejlesztéséhez. Mindenképpen éljünk a differenciálással: egy-egy példát közösen alkossunk és helyezzünk el, majd párokban, esetleg csoportokban dolgozzanak a gyermekek! Bevonhatjuk a teendők körébe az igekötős igealakok transz-ormálását, a helyesírásukkal összefüggő szabályalkotást, illetőleg a szabállyal való indokoltatást, továbbá a változatos szerkezetű és beszédhelyzetű mondatok szerkesztését.

5. Írjuk le tagadó alakban a 4. feladat igeikötős igéit!

Közös ellenőrzés után szerkesszenek mondatokat a diákok, majd emeljék ki az igealakokat, és írják le ezeket *válogató tollbamondás* keretében! Ha így járunk el, a többszörös elmélyítés elvét sikerül megvalósítanunk.

6. Szerkesszünk igeikötős igéket, majd fejezzük be a meghatározásokat!

- A) számol;
- B) be, el, fel, ki, meg, rá, vissza

- a) Megszüntet valamit:
- b) Tájékoztat az elmúlt negyedévi munkáról:
- c) Eldönti, ki lesz a hunyó:
- d) Megnézi, mennyi aprópénze van:
- e) Indítja az úrhajót:
- f) A bíró a bokszolóra:
- g) A bűnöző az ellenfelével:

A tanulóknak a nyelvtani, valamint a vonatkozó helyesírási ismereteik elmélyítésén és hasznosításán túl a teendőkhez kapcsolódó jelentéstani, illetőleg szókincstani tudásukat gyarapíthatjuk, közben az egyes beszédhelyzetekben jelentkező nyelvi humort is kiaknázhathatjuk.

7. Tagoljuk helyesen az alábbi mondatokat!

- a) Megtudtamazesetet.
- b) Én is elbőrvinniahátamoneztasúlyt.
- c) Megígérjük hogy befogjuk tartaniaszavunkat.
- d) Azekkorasúlytmég én is elbőrvonszállítani.
- e) Megtudtam oldania feladatot.
- f) Megígérjük hogy befogjuk aszánkát.

Mindenképpen differenciálásra alkalmas az ez a feladat. A többlet teendőkkel terelhető diákoknak adott szempont szerinti átalakításos munkát jelölhetünk ki, például az igeikötős igealakok és/vagy a mondat szerkezetek vonatkozásában. A felzárkóztatandók esetében először a nyelvi és helyesírási szempontból kifogástalan mondatokat követeljük meg. Ellenőrzésre és versenyzetetésre is alkalmas a fenti feladat.

8. Magyarazzuk meg a dőlt betűkkel szedett szavak egybe-, illetőleg különírását!

- a) *Túl*becsülte az erejét. A folyón *túl* hegyek emelkednek.
- b) *Át*megy az utcán. Az *út*cán *át* megy a barátjához.
- c) *Alá*írta a nevét. Az utolsó sor *alá* írta a nevét.

Egyéni számonkérésre is adhatóak ezek a mondatpárok, amikor a feladat utasító részében előírtak mentén kell eljárniuk a felelőknek. Tollbamondás keretében le is írhatjuk a fenti három mondatpárt.

9. Mi a különbség a következő mondatok között? Határozzuk meg az egyes igealakokat (az alany száma és személye, a cselekvés ideje, módja, ragozás szerint)! Ismertessük ezeknek a kérdéseknek a helyesírásával kapcsolatos tudnivalókat!

- a) Ki állt ott?
- b) Kiállt ott.
- c) Kiáltott?
- d) Kiált ott.

Olyan ez a feladat, amely bármikor elővehető, ha másért nem, hogy a jelentés-elkülönítés elvét gyakoroltassuk, illetőleg az értelemtükröztetés fontosságát erőteljesebben hangsúlyozzuk. Hatékonyabb lesz a munkánk, amikor már a névmásokkal, az igeikötőkkel és a határozószókkal kiegészült ismeretekkel is rendelkeznek a diákok. Érdeemes a fenti példamondatokat legalább egy bekezdésnyi, magyarázó célzatú szövegünkbe szerkesztetnünk. A vállalkozó kedvű növendékekkel alkothatunk ilyen, illetőleg hasonló példamondatokat.

10. Érteimezzük ebben a kérdésben felsorolt igeikötős igéket! Szerkesszünk velük egy-egy mondatot! Mit szoktunk *átmosni, elmosni, felmosni, kimosni, lemosni, megmosni*?

Rendkívül hálásak az olyan igék, mint itt a *mos*, ugyanígy az *ír*, a *beszél*, a *számol*, *dől* stb., ugyanis ezeknek az igeikötős változatai egyrészt éppen a jelentésmódosulás beszédes tényét tükrözik, másrészt segítik a szókincsfejlesztés, továbbá a nyelvtanilag is pontos kifejezés izmosodását. Egyébiránt az úgynevezett szemléltető tollbamondásra is kiválóan alkalmasak az ilyen, mindenképpen változatos formájú igeikötős igékből álló sorozatok. A *szemléltető tollbamondás* célja, hogy növendékeink vizuális úton is rögzítsék a szavak, kifejezések írásképét. Ezt a diktálási formát *látó-halló tollbamondás*nak is szokták nevezni. A tollbamondásra kiszemelt diktátumot (írott betűkkel) írjuk fel a táblára, esetleg az írásvetítő föléjára, majd a gyermekek szemléljék, olvassák némán, ezáltal a megoldás által vizuális emlékképet kapnak az írási anyagról, valamint a szemléltetett nyelvi problémá(k)ról. Ezután takarjuk le –, illetőleg le is takarhatjuk – a szövegművet, s következzen a tollbamondás. (Megjegyzem, hogy a növendékek a megfelelő tempójú tollbamondásunk miatt úgysem fogják szavanként másolni a diktátumot, mivel nem lesz erre idejük.) Diktálás után tegyük láthatóvá az előzetesen szemlélt, majd tollba mondott korpuszt, hogy a tanulók önállóan ellenőrizhessék munkájukat, és ki is javíthassák az esetleges hibákat.

11. Bizonyítsuk be egy-egy mondatral, hogy mindkét írásmód helyes!

- | | |
|------------------------------|--------------------------------|
| a) rá fog – ráfog; | h) eltalál – el talál; |
| b) leszokott – le szokott; | i) meg tudták – megtudták; |
| c) meg van – megvan; | j) kifogja – ki fogja; |
| d) megfogom – meg fogom; | k) el szokott – elszokott; |
| e) rá talál – rátalál; | l) összefognak – össze fognak; |
| f) felfogja – fel fogja; | m) meg tetszett – megtetszett; |
| g) ide szokott – ideszokott; | n) megszerette – meg szerette |

A mondatpárok megalkotását az úgynevezett *alkotó tollbamondás* eljárással tehetjük érdekfeszítőbbé. Ezzel a tollbamondásfajttal lehetőséget biztosítunk a diákoknak arra, hogy az általunk pontosan körbeírt határokon belül alkotó-alakító munkát végezhessenek. Miről lehet szó, ha ezzel a megoldással élünk? Például: szavak betoldásáról, mondatok bővítéséről, illetőleg zsugorításáról, igeidőnek vagy melléknévi foknak a megváltoztatásáról, szinonimák, ellentétes jelentésű szavak alkalmazásáról, feleletek megformálásáról kérdésekre. Élhetünk a szókincs-, esetleg a stílusfejlesztés lehetőségeivel is.

12. Nemcsak bizonyos szavak, kifejezések lehetnek divatosak, hanem például a gyakran és meggondolatlanul használt igeikötők is azzá lesznek. Mit jelentenek a következő mondatokban az igeikötős igeék? Javítsuk ki a hibásan használt igeikötőket a megfelelőire!

- a) A tanár kihangsúlyozta a problémát.
- b) A zsűri leellenőrizte a fogalmazást.
- c) Imre is bepótolta a leckét.
- d) Kíértésítették a lakókat a változásokról.
- e) Lefogadom, hogy nincs igaza!
- f) Mártonka beigazolta a hozzá fűzött reményeket.
- g) András és Eszter leutánoznak mindenkit, aki jól táncol.
- h) László bebiztosítja a helyét, amikor megveszi a vonatjegyét.
- i) A rendőr lerendezi a gépkocsivezetők vitáját.
- j) A rádió beférte a jobb műsört.
- k) Szombaton lefestem a falat.
- l) Mi is átbeszéltük a leckét.
- m) A tanulók kitérgyalták az esetet.
- n) Azt újságolta Ferenc, hogy kiolvasta a könyvet.
- o) A figyelmes gépkocsivezető betartja a szabályokat.
- p) Kata leállította a kocsiját.
- q) Igaz az, hogy lebeszéltétek telefonon?
- r) Sajnos, nagyon le vagyok terhelve.
- s) Irénke néni beolvasott a szomszédjának.
- t) Zsókiék csoportja betanulta a verset.
- u) Lebűntették a koreográfus Tamást, mert leelőzte a mentőt.
- v) A segédorgonista megérdemelte vagy kiérdemelte a díjat?
- w) Szerinted bonyolítom vagy lebonyolítom a dolgot?
- x) Az ismert színész leszerződött a színházhoz, miután lerendezte a tartozását, ezzel bebiztosította az állását.
- y) Döntsük el: megvizsgálta vagy kivizsgálta az ügyet a rendőrség?
- z) Volt, amikor kidisszidáltak az országból.

Nagy figyelmet, komoly felkészülést és pedagógiai tapintatot igényel ennek a feladattípusnak a megoldatása. Legyünk készek a diákok egészséges vitakultúrájának a fejlesztésére! Ezeket a mondatokat a későbbiekben is felhasználhatjuk a diákok nyelvtani ismereteinek ellenőrzésére, a szókincsük és a nyelvi ízlésük, kifejezőmódjuk fejlesztésére, nem utolsósorban a helyesírási készségük gondozására.

13. Egészítsük ki az alábbi szókapcsolatoknak az igeikötőkkel! Foglaljuk mondatba a kiegészített szó szerkezeteket!

- | | |
|-------------------------|-----------------------------|
| a) ___törte a zárat; | h) ___veti a krumplit; |
| b) ___törte a tányért; | i) ___veti a földet; |
| c) ___törte az ablakot; | j) ___veti a kabátját; |
| d) ___törte a lovat; | k) ___veti a hálót; |
| e) ___mossa a kezét; | l) ___számol a pénzzel; |
| f) ___mossa a ruhát; | m) ___számol az ellenséggel |
| g) ___mossa a padlót; | |

Az igeikötők helyes alkalmazását, a példaként adott kifejezések értelmezését várhatjuk el mindenekelőtt, amikor feladjuk ezt a feladatot. Dolgozhatunk így is: írjuk fel a táblára a példaként közölt szókapcsolatokat, majd egészítsük ki őket a helyes igeikötővel; ezután következék a mondatba foglalás szóban, a legjobbnak ítéltet a *látó-halló tollbanondás* eljárás alapján diktál-

juk le! Gondoljunk arra, hogy mennyi nyelvi humorral élhetnek a tanulók, amikor szembesülnek ennek a feladatnak a példaanyagával!

14. Képzeld el, hogy van egy leromlott állapotú hétvégi házunk! Mindenképpen fel akarjuk újítani, mert szép helyen, tó mellett, erdőben található. Írjunk egy történetet ezeknek az igékötös igéknek és egyéb kifejezéseknek a felhasználásával!

A) a szükséges foglalkozások:

- a) kőműves (falat, lépcsőt stb. épít, javít);
- b) tetőfedő (háztetőt újít fel, vagy készít);
- c) asztalos (bútort készít, javít);
- d) üveges (ablaküveget helyez be);
- e) parkettás (padlót, parkettát javít, rak/fektet le);
- f) szobafestő (helyiségeket fest be, vagy tapétát ragaszt fel);
- g) vízvezeték-szerelő;
- h) villanszerelő

B) a legfontosabb elvégzendő munkák:

- | | |
|-----------------|---------------------|
| a) megjavított; | f) be/felszereltet; |
| b) kicseréltet; | g) elvitet; |
| c) kifestet; | h) kitakarított; |
| d) betetet; | i) rendbe hozat |
| e) lerakat; | |

Házi feladatul is adhatjuk ezt a feladatot. Mivel minden bizonnyal vannak olyan tanulók a közösségben, akik előzetes felkészítés után csoportban, tanórán kívül szívesen megoldanák az itt közölt teendőket, mintegy szellemes és tartalmas megvalósítási lehetőséget kínálva a kevésbé motiváltaknak, érdemes helyzetbe hoznunk őket. Megvalósíthatjuk az *irányított fogalmazás* eljárást, amelynek célja a diákok irányított szövegszerkesztő készségének fejlesztése, csiszolása. Mindenekelőtt közöljük a gyakorlandó/ellenőrzendő nyelvi, helyesírási problémákat tartalmazó szavakat, kifejezéseket. Ezt követően a gyermekeknek szöveget kell szerkeszteniük (= fogalmazást kell írniuk) egy általunk megadott cím alapján. A cím körültekintő megalkotását rábízhatjuk a tanítványainkra is.

Kitekintésül

Amikor a magyar nyelv életével foglalkozunk, történjék ez a nyolcadik vagy a magasabb évfolyamokon, feltétlenül vizsgáljuk meg korai nyelvemlékeinket kulturológiai aspektusból, ugyanakkor gondosan megtervezetten foglalkozzunk a nyelvben végbement és napjainkban zajló folyamatokkal is.

Kiváló forrásul szolgál nyelvpedagógiai céljaink elérésében becses kis szövegemlékünk, a Halotti Beszéd és Könyörgés. Ennek tanulmányozásakor nemcsak a magán- és más-salhangzó-törvényszerűségeket tehetjük nagyító alá, hanem rámutathatunk szavaink létreküzdesének izgalmas folyamataira is. Érdeklődésre tarthatnak számot, például ezek a szavaink, szó szerkezeteink, mondategységünk, mondatunk és a hozzájuk hasonlóak, jelesül a *feleim, szümtükkel, vogymuk, pur, isémüküt, odutta volá, gye mundová, engedé ürdüing intetiüinek; És oz gyimilcsnek ül keserüv volá vize, huyg turkukat migészokosztya volá*. Természetesen folytatható ez a sebtében kiragadott példasor, amely a Mészöly Gedeon-féle olvasatra támaszkodik.

Az igekötők szempontjából azért szükséges áttekintenünk néhány nyelvmeléklet, hogy nyilvánvaló legyen diákjaink előtt ennek a szófajnak (= igekötő) a mibenléte: eredete, szerepe, jelentése, helyesírása. Összességében: a nyelv szüntelen és szerves fejlődésére irányíthatjuk a növendékek értő, érdeklődő, kutató figyelmét az ilyen s hasonló eljárásokkal.

Amikor lehetőséget teremtünk egy-egy nyelvtani és/vagy nyelvtörténeti problémának a fentiekhez hasonló több szempontú szétszálazására, az alkotó jellegű, nélkülözhetetlen összefoglalást elvégezhetjük az úgynevezett *irányított fogalmazás* eljárással. Ennek a célja a diákok helyesírás-központú, irányított szövegszerkesztő készségének a fejlesztése, csiszolása. Mindenekelőtt közöljük a gyakorlandó/ellenőrzendő nyelvi, helyesírási, illetőleg nyelvtörténeti problémákat tartalmazó, előzetesen megvizsgált szavakat, kifejezéseket. Ezt követően a gyermekeknek szöveget kell szerkeszteniük (= fogalmazást kell írniuk) egy-egy általunk adott vagy közösen tervezett cím alapján. A cím körültekintő megalkotását természetesen rábízhatjuk a tanítványainkra is.

IRODALOM

- Balogh Judit 2000: *Az igekötő*. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Bárczi Géza 1982: *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Bokor József 2004: *Az igekötő*. In: A. Jászó Anna (főszerk.): A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó, Budapest
- D. Máta Mária 1991: *Az igekötők*. In: Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. (A korai ómagyar kor és előzményei.) Akadémiai Kiadó, Budapest
- D. Máta Mária 1992: *Az igekötők*. In: Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. (A kései ómagyar kor. Morfematika). Akadémiai Kiadó, Budapest
- Dudcsuk, Filip 2004: *Az igekötő a magyar nyelvben*. In: Antonyina Guszkova–H. Tóth István (szerk.): Közös célunk: a tudomány művelése (Tanulmánykötet Szij Enikő köszöntésére a Lomonoszov Egyetem Filológiai Fakultásáról) OOO «TTS» Moszkva
- Hernádi Sándor 1970: *Tanári kézikönyv a magyar nyelvtan tanításához az általános iskolák 5. és 6. osztályában*. Tankönyvkiadó, Budapest
- H. Tóth István 1997: *Magyar nyelv – 8.* (a „Nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelés” programban tanulóknak). Alkotószerkesztő: Zsolnai József. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- H. Tóth István 2004: *Néhány adat a magyar igekötő természetének láttatására* (A magyar nyelvet idegen nyelvként tanulóknak). In: Antonyina Guszkova–H. Tóth István: Közös célunk: a tudomány művelése (Tanulmánykötet Szij Enikő köszöntésére a Lomonoszov Egyetem Filológiai Fakultásáról) OOO «TTS» Moszkva
- H. Tóth István 2004/3–4: *A -t végű igékről a magyar mint idegen nyelv oktatásának szempontjából*. NYELVinfó (A nyelvtanárok lapja), Kodolányi Főiskola, Székesfehérvár
- H. Tóth István 2004: *Leltározó* (Feladatgyűjtemény leíró magyar nyelvtanból, magyar szövegtanból, magyar stilisztikából és a magyar nyelv helyesírásából). József Attila Honismereti Egyesület, Moszkva
- H. Tóth István 2005: *Hol áll az igekötő?* (Száznál is több gyakorlat a magyar igekötős igék megismeréséhez). OOO «TTS» Moszkva
- H. Tóth István 2006: *Mások javára* (Javaslatok-gondolatok az irodalom- és az anyanyelv-pedagógiai tevékenységekhez). Bács-Kiskun Megyei Pedagógusház, Kecskemét
- H. Tóth István 1997: *Magyar nyelvtan és helyesírás* (Tudnivalók és feladatok magyar nyelvtanból és helyesírásból). Bács-Kiskun Megyei Pedagógusház, Kecskemét
- Keszler Borbála 2000: *A mai magyar nyelv szófaji rendszere*. In: Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

- Molnár József–Simon Györgyi 1980: *Magyar nyelvelmékek*. Tankönyvkiadó, Budapest
- Pátrovics Péter 2002/4: *Néhány gondolat a magyar igekötők eredetéről, valamint aspektus- és akcióminőség-jelölő funkciójuk (ki)alakulásáról*. Magyar Nyelvőr, Budapest .
- Poór Zoltán 2001: *Nyelvpedagógiai technológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Szili Katalin 1985: *Az igekötő és az igekötős ige mibenlétéről*. In: Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből, 7., Budapest
- Szili Katalin 2000/3: *A tárgyasság a magyar nyelvben*. Magyar Nyelvőr, Budapest
- Vörös Ferenc 2003: *Lectori szakvélemény a „Hol áll az igekötő? (Száznál is több gyakorlat a magyar igekötős igék megismeréséhez)” című feladatgyűjteményről*. Győr

TISZTELETTELJES KÉRÉS ELŐFIZETŐINKHEZ!

Bízunk abban, hogy továbbra is töretlen támogatói, előfizetői maradnak lapunknak. Ennek reményében kérjük minden kedves Előfizetőnket, régieket és újakat, hogy a 2009. évi előfizetési díjat, amely 1800 forint, az alábbi számlára befizetni szíveskedjenek: OTP Csongrád Megyei Igazgatóság, Szeged, Módszertani Közlemények, 11735005-20003933.

Köszönjük megértésüket és támogatásukat.

A MÓDSZERTANI KÖZLEMÉNYEK KIADÓHIVATALA